

ЉУБОМИР ЗУКОВИЋ О СРПСКИМ НАРОДНИМ ПЈЕВАЧИМА ИЗ БОСНЕ

Апстракт: *Љубомир Зуковић је највећи дио свог плодотворног научног стваралаштва посветио пјевачима епских пјесама рођеним на просторима данашње Босне и Херцеговине. У овом раду акценат је стављен на пјеваче из Босне који су у студијама Љубомира Зуковића добили свог најзначајнијег проучаваоца.*

Кључне ријечи: *Љубомир Зуковић, пјевачи, Босна, Филип Вишњић, трговци пјевачи, Илија Дивјановић.*

У свом дугогодишњем, по обиму али првенствено по квалитету, изузетном бављењу усменом књижевношћу, Љубомир Зуковић је један од фундаменталних иктуса свог истраживачког поступка ставио на пјеваче са простора Босне и Херцеговине. Разумљиво да је више простора посвећено пјевачима из Херцеговине, једном се приликом чак забринувши, па чак дјелимично и покајавши што се прихватио тако тешког посла, јер „грађе, изузетно занимљиве и значајне, има толико да би се о томе могла написати бар једна подебела књига, и зато што ово питање до сада није обрађивано подробно и целовито, већ само деломично“ (Зуковић 2006: 19). Уз опаску да ни до данас та обимна грађа није на једном мјесту *подробно и целовито* обрађена вриједи утврдити како бисмо обједињавањем студија професора Зуковића о херцеговачким *пјесмотворцима и пјесмозналцима* у јединственој публикацији добили једну (по)дебелу књигу. Више пута потврђену тезу да се епска пјесма најдуже очувала „у класичној зони динарског патријархалитета, дакле, у Херцеговини и Црној Гори, подручју на коме су се почетком деветнаестог вијека сачувале карактеристичне етичке норме проистекле из живота у живећој племенској организацији“ (Кнежевић 2012: 13), Зуковић је потврдио *одрешитим* судом младог Вука Караџића изреченим у писму Јернеју Копитару: „Пјесме су све, а особито јуначке, прављене по Херцеговини!“ (Зуковић 2006: 20). Ову проблематику додатно усложњава чињеница, на коју је управо више пута указао сам Љубомир Зуковић, да се сам појам Херцеговина ни у ком случају не смије изједначавати са његовим данашњим географским одређењем, него са оним које је важило за времена везана за дешавања из пјесама о којима се говори и времена у којем су живјели њихови пјевачи. Да се овом приликом не бисмо неопрезно довели у позицију *покајаника*, овим ћемо апсолвирати проблематику Зуковићевог интересовања за пјеваче из Херцеговине и усредсриједити се на пјеваче из Босне, који су централна тема ове студије.

* knezsa@yahoo.com

Бавећи се старином, илити коријенима епског пјевања у Босни, Љубомир Зуковић ће се маниром искусног и поузданог књижевног историчара послужити писаним документима. У путопису Бенедикта Купирешића његово ће интересовање изазвати два детаља. Први, у коме, спомињући извјесног Малкошића, који ће са својим коњаницима дочекати бечко посланство испред Каменграда, наглашава како о његовим „јуначким дјелима пјевају много у Хрватској и Босни“ (Зуковић 1991: 13), а у другом апострофира да о јунаштву неименованог дворјанина Радослава Павловића, сахрањеног под његовим ногама, „још много пјевају Бошњаци и Хрвати“ (Зуковић 1991: 14). Повезујући ова два исјечка из Купирешићевог знаменитог путописа, професор Зуковић (1991: 14) с правом закључује како се у Босни „у 15. и 16. вијеку много пјевало, како о савременицима, тако и о бившим јунацима и њиховим подвизима“. Нема сумње да су се епске пјесме у Босни пјевале и раније, и то под утицајем јасне посткосовске традиције, о чему доказ поново налази код Купирешића, који издваја Милоша Обилића као *врло чувеног и славног витеза*, али како о самим пјесмама и њиховом пјевању не постоје писани трагови, Зуковић (1991: 16) упућује да су несумњиво на јединственом таласу након Косова путовали Срби и њихова пјесма, у чему је „стваралачки и полетно учествовала и Босна и Херцеговина“. Кориштећи *Ерлангенски рукопис* као природну спону, Зуковић своје историјско изучавање доводи до Вуковог времена, чији су пјевачи у жижи његовог истраживања и тумачења српске народне епске књижевности.

Посматрајући књиге професора Зуковића настале од 1991. године до данашњих дана, примјећујемо да се као два редовна мјеста у њима појављују радови о Тешану Подруговићу и Филипу Вишњићу, уз податак да је Тешан свакако у центру пажње књиге *Епски Марко Краљевић и историјски краљ Марко*, а Вишњић предговора књизи *Песме о Првом српском устанку*, на што недвосмислено упућује и сам њен наслов *Кад се раја побунила и песма се пробудила*. Без сумње, на овакав редослијед има утицај и огромно поштовање које он осјећа према Вуку, али то константно враћање двојици најзначајнијих епских пјевача из Босне и Херцеговине показује да се у изучавању српске усмене традиције увијек ваља полазити од њених врхова.

Кад је ријеч о пјевачима из Босне, онда је то свакако Филип Вишњић. Зуковић се у наслову текста *Песник и певач Филип Вишњић*, објављеног у тринаестом броју часописа *Српска вила* 2003. године, јасно одређује према *последњем аеду Европе*. Он је за њега *певач и певач*, преломна тачка српске усмене епике у којој су се састали велики пјевач и можда још већи пјесник, „највећи кога је досад српска Семберија родила“ (Зуковић 2003: 27). Не тумачећи га и не промишљајући посебно о неспорном факту да је Вишњић својим цјелокупним корпусом интегрални дио система епске народне поезије у Срба, Љубомир Зуковић акценат ставља на специфичности његовог пјесничког поступка. Још од рада о Филипу Вишњићу из књиге *Српска и хрватска народна епика* настале као дио великог пројекта *Прилози за историју Босне и Херцеговине*, а започетог баш овом књигом непо-

средно пред избијање ратних сукоба у БиХ, Љубомир Зуковић ће Филипа Вишњића посматрати у свјетлу исказа свога учитеља Владана Недића: „Од Вукових певача најпознатији је Филип Вишњић“ (према Зуковић 1991: 92). Дубоко свјестан чињенице да је Вишњић најпознатији, па самим тим и најтумаченији и најпроученији, не само Вуков пјевач, Зуковић ће се након овог текста, који је по својој природи захтијевао побројавање својеврсних општепознатих библиографских података, Вишњићем бавити искључиво са књижевноисторијске позиције.

У својој намери да донесе нешто ново и расвијетли феномен слијепог семберског пјевача, Зуковић се неријетко примарно бави његовим опусом везаним за догађаје из старијих и средњих времена. Дало би се претпоставити како би у тим пјесмама Вишњић требало да је мање пјесник, али и опсервације професора Зуковића управо указују на супротно. Вишњић је пјесничка индивидуа у овим пјесмама по томе што у њих уноси дух сопственог времена и даје им свој лични печат. Најбоље се то може потврдити на примјеру пјесме коју је Вук именовао *Опет Свети Саво*, с обзиром да представља варијанту истомотивске пјесме *Свети Саво* слијепе Стјепаније. Вуков суд о томе која је пјесма старија је овдје на мјесту, јер је очито да је Вишњић пјесму научио у Срему и ту је допјевао и прилагодио свом репертоару. Осим проширења каталога манастира на оне који нису Немањићи, али су познати Вишњићу, акценат је свакако на његовим сопственим упливима у подјелу царског богатства. Ту се буди пјесник који суди „на основу властитог искуства и личног става о томе како ваља ’управити благом’“ (Зуковић 1996: 15). На оваквим се мјестима потврђују велики пјевачи и падају лоши. Удјелом властите имагинације у старо ткиво само најбољи су поправили старе стихове, а они лоши су знали наградити и најбоље пјесме. Како је Вишњић несумњиво не само добар, него понајбољи међу пјевачима, он ће тај лични печат унијети не само у ову него и у пјесму *Смрт Марка Краљевића*, гдје највећи епски јунак, али и средњовјековни витез и господар српски, ваљда у истој традицији у смртном завјету, трећи ћемер блага поклања немањићи *кљасту и слијепу*.

Тај манир професора Љубомира Зуковића, да опус појединих пјевача сагледава у компаративном контексту који подразумева и унутрашње релације његових појединих пјесама, несумњиво је последица његовог примарног образовања. Студиј компаративне књижевности, који је завршио на београдском Филолошком факултету, драгоцјена је основа његових студија о српској усменој традицији. Нарочито ово долази до изражаја у текстовима који се баве епским ликом Марка Краљевића. Централни дио тог истраживања свакако је усмјерен ка Тешану Подруговићу, али никако није занемарљив и осјен који долази из тумачења једине Вишњићеве пјесме о Марку. Ако је Тешан Марка пјеснички оживио, Вишњић га је поетски обесмртио пјесмом која говори о његовом умирању. Са Вишњићевим Марком умире један свијет о коме остаје само пјесма. Узвишени свијет митских горостаса који су некада земљом ходили. У самртном часу Марко

уништава своје витешке атрибуте да „Турком не допадне“, али и стога јер „то што је уништио није имао никоме од својих сународника предати на употребу и чување“ (Зуковић 1996: 16). У таквом јунаку Зуковић проналази дио вјечне судбине великих националних хероја, започете Гилгамешом, и њихове горчине пред сазнањем о сопственој смртности. У немоћи да се избори са *старим крвником* у овој се пјесми појављује древни херој кога ће се и мртвог плашити можда, ако не и прије свега зато што је онај трећи херој мера блага оставио Вишњићевим сапатницима који ће, и јесу, *по свијету ходили и спомињали Марка*.

Из најопјеванијег циклуса српских народних епских пјесама, из којег је професионални пјевач по закону свог заната и хљеботворства морао знати и понајвише пјесама, од Вишњића је Вук забиљежио или бар објавио само једну, и то о великом хајдуку и чувеном мегданцији Бају Пивљанину. И она је онеобичена специфичним и мајсторским поступком Филипа Вишњића, који горског хајдука очовјечује, његов Бајо „нимало не личи на округлог бусијаша и хајдука, чак напротив“ (Зуковић 1991: 100). Овакву ауторизацију старог, канонизованог јунака може себи дозволити само истински пјесник, спјевач који прекраја и украја себе у текстуру традиционалне пјесничке схеме и њене формулативне естетике. Вишњићу је епски лик из старијих пјесама тек прототип за јунака којег ће опјевати у својој пјесми. Такав Бајо, Вишњићев, може на беговски вербални изазов, апсолутно супротно традиционалној формули, одговорити „људски, искрено и врло одмјерено, а потом и скромно јер признаје да је њему лично жао умријети“ (Зуковић 1991: 100).

Та чудесна мјера човјечности коју Вишњић утемељује не само у српску епiku него у нашу књижевност уопште, стално је мјесто његових стихова, поготово устаничких. Његови јунаци једним дијелом и јесу живи људи које је Вишњић сретао и који су од њега слушали пјесме о својим и подвизима своје сабраће. Вишњићу су поред извјештаја о успјесима и подвизима устаника стизали извјештаји о смрти и страдању. Отуда код њега то изванредно поштовање живота као непроцјењиве и ненадокнадиве вриједности. Нимало случајно Љубомир Зуковић не ставља у својим студијама акценат на упечатљиве ликове и сцене у којима се појављују војвода Турчија из *Боја на Чокешини*, убого стражарче из *Боја на Салашу*, хероји живота над којима се надноси бесмртни лик семберског кнеза Ивана Кнежевића.

Зуковић (1991: 113) је апострофирао како је спјевач „волио и славио јунаке 'срца слободнога', али је имао слуха и за њихову жеђ за животом, за њихову неспремност да срљају у опасност по сваку цијену“. Само у таквом поретку ствари може се разумјети и прихватити светачка жртва Ивана Кнежевића, који не само да своју главу свјесно ставља у торбу него је и нуди на пладњу суровом Кулину у замјену за Добришке сужње. Иван то чини свјесно у славу живота Кулиновог робља, наспрам сопственог трајања на овом свијету, јер је награда коју он очекује и једина коју може доби-

ти она коју ће му *Ристос* подарити. Отуда је јасно зашто Зуковић (1991: 100) сматра да се и Марко на свом крају „осјећа превареним“, јер је он до Вишњића и сем Вишњића истински епски бесмртан и каква је поетска имагинација била потребна да му подари уздах „Лажив св’јете, мој лијепи цв’јете“.

Наизглед може дјеловати парадоксално да пјесник српске револуције, у којој се и ради које се гине зарад виших циљева и апстрактних појмова какви су држава, нација и слобода, апострофира људски живот као највећу вриједност. Поготово би се парадоксалним могло сматрати што тек Вишњић и баш Вишњић ламентира над судбинама мртвих непријатељских војника и над горким сузама њихових мајки. То може само истински пјесник. Он то свакако јесте и по чињеници да први, или бар једини од Вукових пјевача и добављача, уводи топос слободе у српску епску поезију и то на два наизглед опречна мјеста и у двије тематски и мотивски потпуно различите пјесме. У пјесми *Бој на Салашу* уочи боја се у класичној сцени транспонованој Вишњићевском имагинацијом наздравља поцерском ракијом „зарад срца и зарад слободе“, а на другом мјесту Лазар Мутап, у јединој неустаничкој пјесми устаничког циклуса од Карађорђа за учешће у двобоју „иште ’слободу јуначку’, која је за њега, очигледно, и највеће благо овога свијета“ (Зуковић 1991: 105). Слобода је, дакле, за Филипа Вишњића подједнако лична колико и универзална категорија, једнако колико је и устанак у његовим пјесмама појединачна и заједничка борба и страдање.

Устаничким се циклусом Љубомир Зуковић бавио често и опширно. Цијели тај корпус заокружио је књигом *Песме о Првом српском устанку* коју је 2004. године, поводом и у славу двјестоте годишњице буне објавило СПКД „Просвјета“ из, тада, Српског Сарајева. Ова књига нам, поред приређивачевог предговора, доноси 61 пјесму насталу у тих двије стотине година. Његошевски, и Зуковић у своју антологију преноси све Вишњићеве пјесме о устанку. Антологија није сложена по хронолошком реду настајања пјесама, него догађаја из устанка којима је посвећена. Она на најбољи начин показује колики је утицај Вишњића на све потоње, не само српске, пјеснике који пјевају о овој тематици. О големом је Вишњићевом утицају на друге пјеваче и пјеснике Зуковић писао неколико пута, у неким радовима потврђујући како је он преломна тачка српске усмене епике након које неминовно долази до пада, као у раду *Вишњићеве следбеници*, али знатно чешће упућујући на големи утицај који је слијепи пјесник имао на највеће српске књижевнике, као што је случај са текстом *Одјеци Првог српског устанка у Андрићевим романима*. Оба рада су објављена у књизи *У духовном завичају*, чији сам наслов врло експресивно упућује на централну Зуковићеву тезу о јединственом језгру српске културе и њеном завичају у који свраћају и коме се враћају они који желе да се населе у српски духовни ареал.

Сасвим је природно да Љубомир Зуковић на више мјеста и у више прилика анализира однос Вишњића и Његоша, као једну од примарних ко-

релација духовне вертикале српске књижевности и цјелокупне културне баштине. У прилогу *Од Вишњића до Његоша*, у 7. броју *Српске виле* објављеном 1997. године, Зуковић (13) апострофира став да су Његошевом одушевљењу Карађорђевићевим подвигом „ван сваке сумње допринеле и Вишњићеве песме о Првом српском устанку.“ Из оваквог односа проистекла је и *Посвета праху оца Србије*, у којој се могу пронаћи несумњиви одјаци *Почетка буне против дахија*, првенствено у доживљају стања у предустанничкој Србији и „Карађорђево улоге у њеном муњевитом преображају“ (Зуковић 1997: 15). Упућујући на заједничке елементе централне Вишњићеве пјесме о Првом српском устанку и Његошевог *Горског вијенца* Зуковић (1997: 18) потврђује низ посуђеница као доказ њиховог духовног исто-племенства, акцентујући како „код Вишњића и код Његоша *небеске прилике* претходе буни, односно истрази потурица“. Све речено природно доводи до закључка који је дат у овом тексту, али уједно и представља синтезу свих судова о међуодносима ова два горостаса српске књижевне традиције: „Колико је први близак колективном, са очигледним индивидуалним печатом и у изразу и у схватању, толико је други изразита песничка индивидуалност која је са непоновљивом снагом и вештином употребила оно што је створио и однеговао колектив“ (Зуковић 1997: 19).

Интересантно је да у књизи *Српска и хрватска народна епика* након текста о Тешану Подруговићу не слиједи прилог о Филипу Вишњићу, него их раздваја, или можда баш спаја, есеј *Трговци певачи*. Вук биљежи како је од двојице трговаца из Босне, од једног лично 1815. у Карловцима, а од другог посредством шабачког проте Јована Павловића 1829. године, записао шест епских пјесама од којих се разложно издвајају двије антологијске *Болани Дојчин* и *Женидба од Задра Тодора*. Закључујући да нема основа за промишљање да је у питању исти пјевач, Зуковић покушава бар донекле одгонетнути ову тајну Вуковог *Рачуна*, напомињући да његова претпоставка, заснована на компаративној анализи пјесама *Женидба од Задра Тодора* и *Писмо Приморац Тадије* из збирке *Народне јуначке пјесме из Босне и Херцеговине* фра Марија Шуњића, како је могући пјевач обје Ристо Травничанин, тек начиње а никако не рјешава питање ко се крије иза двојице анонимних пјевача. Зуковић се на више мјеста бавио замагљеним мјестима из Вуковог *Рачуна*, али овај пут то чини са јасним циљем да отвори простор за битну и студиозну анализу која би нам помогла у разоткривању ове тајне, првенствено због чињенице да су обојица пјевача испјевала по једну пјесму која је због својих поетских квалитета незаобилазна у свим антологијама српских народних епских пјесама. Ако је то за *Боланог Дојчина* и прије ове анализе било неспорно, много је значајније то што, мајсторски ишчитавајући *Женидбу од Задра Тодора*, Љубомир Зуковић (1991: 83) утврђује како је њен пјевач своју пјесму надахнуто сложио „вјешто, неусиљено и сигурно да та пјесма дјелује чудесно“. Како сам аутор иначе није склон оваквим судовима, чак ни када пише о Тешану и Вишњићу, јасно је колико високо цијени, прије свега, структуру ове творевине.

Дијаметрална је његова процјена и оцјена пјесама и пјевања Илије Дивјановића, нажалост, скоро по злу чувеног пјевача Богољуба Петрановића. Интересантно је да је текст прилог *Петрановићев зборник народних пјесама* најдужи о српским пјесмама и пјевачима у књизи *Српска и хрватска народна епика*. У њему Зуковић, прилично атипично, цијели феномен посматра кроз призму писца предговора издању ове књиге из 1989. године, Новака Килибарде, чак и када цитира друге научнике, нпр. М. Јовановића, чини то посредно преко Килибардиног предговора. Отуда је коначни суд скоро досљедно сагласан са Килибардином оцјеном, из чега произлази констатација: „До изневјеравања колективног духа и израза у Дивјановићевим пјесмама долазило је, превасходно, због тога што је он извјесне идеје и преокупације једног релативно танког друштвеног слоја истицао у први план, што их је пјесмом подизао на велики вјетар, а све остало њим подредио и њима обојио, и што колектив, у чије се име пјевало, није имао прилике да то накнадно мијења и прилагођава, а дијелом, свакако, и усвоји као свјеж израз и нов глас“ (Зуковић 1991: 164). Ипак, као истински љубитељ епске поезије, али и као њен врхунски зналац, Љубомир Зуковић (1991: 167) у закључној напомени ће ипак потенцирати: „Дивјановићеве епске пјесме великим својим дијелом нису, нити могу бити, праве народне пјесме, али је тешко прихватити тврдњу да су без икакве вриједности за науку, штавише, да су и од штете, пошто уносе забуну у науку“. За Зуковића (1991: 167) забуне уистину нема, јер она може бити проузрокована оклијевањем да их „расвијетли непристрасно научно мишљење“. Двадесет година касније Петрановићев зборници и Илија Дивјановић не само да не изазивају забуну у науци него јој постају све више непознати, једна, ако ништа друго онда културноисторијски веома значајна појава, досљедно је маргинализована од очију научне јавности у времену када се проблематизује само оно што је свима јасно.

У овом кратком осврту настојали смо указати на резултате дугогодишњег истрајног и досљедног истраживачког поступка, једног од најзначајнијих живих тумача српске народне епике Љубомира Зуковића. Како је најзначајнији и највећи дио свог живота провео на простору Босне и Херцеговине као професор на филозофским факултетима у Сарајеву и Српском Сарајеву, Зуковић је велики дио своје истраживачке преокупације посветио пјевачима са ових простора. Свима који се данас баве или се у будућности намјеравају бавити овим феноменима, они ће служити као базична литература, али и као путоказ у рјешавању проблема које је он отворио или назначио.

Литература

- Зуковић 1985: Љубомир Зуковић, *О нашем усменом песништву*, Сарајево: Свјетлост. Зуковић 1985: Љубомир Зуковић, *У духовном завичају*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Зуковић 1991: Љубомир Зуковић, *Српска и хрватска народна епика*, Сарајево: Свјетлост – Институт за књижевност.
- Зуковић 1995: Љубомир Зуковић, Трговци певачи Вука Караџића, Бијељина: *Српска вила*, бр. 1, Бијељина, 25–34.
- Зуковић 1996: Љубомир Зуковић, Вишњићеве песме о догађајима старијих и средњих времена, у: *Српска вила*, бр. 4, Бијељина, 14–19.
- Зуковић 1997: Љубомир Зуковић, Од Вишњића до Његоша, Бијељина: *Српска вила*, бр. 7, Бијељина, 13–19.
- Зуковић 2003: Љубомир Зуковић, Песник и певач Филип Вишњић, Бијељина: *Српска вила*, бр. 17, Бијељина, 19–27.
- Зуковић 2004: Љубомир Зуковић, *Песме о Првом српском устанку*, Српско Сарајево: Просвјета.

Saša D. Knežević

LJUBOMIR ZUKOVIĆ ON SERBIAN
ORAL FOLK SINGERS FROM BOSNIA

Summary

Ljubomir Zuković dedicated most of his prolific scholar opus to the epic poems singers born on the area of contemporary Bosnia and Herzegovina. In this paper we emphasized the singers from Bosnia who were analysed in the studies of Ljubomir Zuković, their most significant researcher.